

Koronavirüs Suçlama Oyunu: Küresel Salgın Üzerinden Bir Hukuk Harbinin Yürütülmesi*

BINOY KAMPMARK

Dr.
Küresel, Kentsel ve Sosyal Çalışmalar Bölümü,
RMIT Üniversitesi

*Dr. Binoy Kampmark, İngiliz Milletler Topluluğu akademisyeni olarak Cambridge Üniversitesi Selwyn Yüksekokulu'nda görev yapmıştır. Şu anda Melbourne RMIT Üniversitesi'nde ders vermektedir ve yazıları Counterpunch Dergisi'nde yayımlanmaktadır. Aynı zamanda Nautilus Güvenlik ve Sürdürülebilirlik Enstitüsü (San Francisco) ile birlikte çalışmaktadır ve Kanada Royal Roads Üniversitesi'nde İnsan Güvenliği Programı üyesidir.
Email: bkampmark@gmail.com*

ÖZ

Halk sağlığı tehditlerine ve acil durumlara isim takmak ve dolaylı olarak suç isnat etmek tarihsel bir eğilimdir. COVID-19'un "Çin Virüsü" olarak adlandırılması benzer bir eğilime işaret etmektedir. Söz konusu eğilim, bu makalenin küresel salgın üzerinde yürütülen bir hukuk harbi olarak tanımladığı ve öncelikle Çin Halk Cumhuriyeti'ni hedef alan bir olgunun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Tabii, halk sağlığı için uygulanan sokağa çıkma yasağı ve iş hayatına ve toplumsal etkileşime yönelik kısıtlamalar nedeniyle ortaya çıkan şaşırtıcı maliyetler, bu ithamların artmasına neden olmuştur. Küresel salgınları yasal sorumluluk merceği altında yeniden kavramlaştırmak, hukuk harbi çerçevesinde taktiksel bir önlem olarak görülebilir. Bunu yapmak, bir patojenin doğal yolla bulaşmasına karşın insanları ve kurumları suçlamaktır. Küresel salgın konusunda suç isnat etmek ve tazminat talep etmek için kamusal organ ve kuruluşları kullanma yoluyla yapılan hukuk harbi uygulaması, COVID-19 pandemisinin kalıcı bir mirası olmayı vadetmektedir. Böylelikle, uluslararası ilişkilerde devletlerin yargı bağımsızlığı ilkesine meydan okunacağı, bu ilkenin altının oyulacağı ilan edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: COVID-19; Çin; küresel salgınla ilgili hukuk harbi; yasal sorumluluk

KÜRESEL SALGIN KONUSUNDA SORUMLULUK ile ilgili tartışmalarda, Carl von Clausewitz'in görüşü yasal yollara uyarlanarak; çatışmayı devam ettirmek üzere hukuk alanına danışılmış ve hukuk alanı kullanılmıştır. Bu tür düşmanlıklar, önceden de olduğu gibi, bir ülkenin adli kuruluşları ve yarı yargısal organları (quasi-legal fora) yoluyla yapılıyor ve stratejik hedeflere erişmek için içtihatlar ve düzenlemeler kullanılıyor. Hukuk, "yeni siyaseti" oluşturuyor. Siri Gloppen ve Asuncion Lera St. Clair, hukuku "özellikle diğer yönetim organları zayıfsa, sosyal ve siyasi önemi giderek artan" bir alan olarak görmektedir (2012: 899). Hukuku bu şekilde kullanma pratiği 'hukuk harbi' olarak tanımlanıyor. Esasında bu kavramın kendisinin merak uyandıran bir geçmişi bulunur (Werner, 2010). Kavram, George W. Bush yönetimi süresince, küçültücü bir ifade olarak kullanıldı; liberal ekonomilerin altını oyma potansiyeline sahip, şüpheyle bakılan bir etkinlik türü haline geldi. Bir kavram olarak hukuk harbinin Yeni Muhafazakârlar (Neocon)

tarafından benimsenmesinin amacı; menfur ve gizli hedefleri büyütebilecek her türlü kanun ve işlemi geçersiz hale getirmektir ve bu kavram, ABD Savunma Bakanlığı tarafından kışkırtıcı bir şekilde "uluslararası organları, yargı süreçlerini ve terörizmi kullanan zayıfların stratejisi" olarak tanımlandı (Werner, 2010: 62). The Lawfare Project (ÇN: *Hukuk Harbi Projesi - Yahudi grupların hak ve hürriyetlerini korumak için çalışan, ihtilaflar konusunda fon sağlayan, kâr amacı gütmeyen bir düşünce kuruluşu*), hukuk harbini tanımlarken, onun bu olumsuz etkisini şöyle kaydeder: "Hukukun bir silah olarak kullanılması ya da daha belirgin bir ifadeyle hukukun ve yasal sistemlerin; stratejik, siyasi ya da askeri amaçlarla suistimal edilmesi" (Werner, 2010: 62). Werner'in savunduğu üzere "hukuk harbi gibi kavramların tanımları değişmez değildir; aksine, farklı sosyal pratiklerde kullanıldıkça evrilir" (Werner, 2010: 62).

Şimdi ise işler tersine döndü. Araç haline getirilmiş aynı ilkeler, yeni koronavirüse ya da di-

ğeri adıyla COVID-19'a sebep olduğu gerekçesiyle Çin'i hedefe oturtmak için kullanılmaktadır.¹ Hukuk harbi; tazminat veya tahkikat yetkilerine sahip uluslararası bir kamu sağlığı kuruluşu olmadığı için sınır ötesi sıkıntılara karşı mücadele edebilmenin ve dava açabilmenin mekanizması haline gelmiştir. Kavram, başta ABD ve İngiltere olmak üzere Batı'daki siyasetçilerin, Çin'e yönelttikleri suçlamalar ile ilgili tazminat talepleriyle uluslararası ve ulusal mekanizmalara başvurabilmelerinin bir aracı olmuştur. Bunu yaparak, Çin Halk Cumhuriyeti'ne karşı ulusal mahkemelerde dava açabilmek için geleneksel Yeni Muhafazakârların (Neocon) kaçındıkları çeşitli düzenleyici çerçevelere başvurmuşlardır. Kurallara dayalı uluslararası düzen söylemiyle, Dünya Sağlık Örgütü gibi uluslararası kurumların üstlendiği görevleri ve geleneksel mahkemeleri kullanma yoluna başvurmuşlardır. Bu süreçte, devletlerin yargı bağımsızlığı ve bununla bağlantılı olarak egemen eşitlik ilkesi dâhil olmak üzere uluslararası hukuk sisteminin temel ilkelerine aykırı tavsiyelerde bulunulmuştur.

Suçlamaya Değer Hastalıklar

"Çin'i suçlamanın güzelliği bu işin belirsizliğinde yatıyor" (Liu, 2020). Bu küresel salgınla ilgili suçlama eğilimi, COVID-19 ile birlikte başlamamıştır, yeni değildir. Hastalık ve enfeksiyon, Susan Sontag'ın son derece açık bir şekilde belirttiği gibi, ahlaksızlık ve suçlamayı beraberinde getirir (Sontag, 1989). Enfeksiyonların ve hastalıkların coğrafi ve kültürel kökenle ilişkilendirilmesi, sorumluluğu karşı tarafa atma ve ahlaki suçlama dilinden kaynaklanmaktadır. Frengi (Sifiliz) hastalığı, 16. yüzyılda Fransız kralı 7. Şarl'ın askerleriyle karşı karşıya kalan İtalyan-

lar tarafından Fransız hastalığı *Morbus Gallicus* olarak adlandırıldı; Fransızlar da buna "Napoliten hastalığı" diyerek misilleme yaptı. Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşif görevi ile bağlantılı olarak, suçlamaların İber Yarımadası sakinlerine yönelmesi uzun sürmedi (Rumbaut, 1997: 440). Avrupa'daki Kara Ölüm (Büyük Veba Salgını) sonucunda ilkesel bir amaçla bir dizi düzenleme getirildi: Bozulmuş pislik depoları olmakla suçlanan çürümüş bedenler hedef alındı. Örneğin, Floransa'da fahişeler ve dilenciler "medeni hayatın kirlilik kaynakları" olarak görülüyordu (Slack, 1988: 447).

1916'da Amerika Birleşik Devletleri'ne gelen İtalyan göçmenler muhtemel çocuk felci taşıyıcıları olmakla suçlandılar. Alan Kraut'un belirttiği gibi, "göçmenlerin birçoğu aşırı yoğun mahallelerde yaşıyordu ve birçok kesim tarafından öteki ve toplum üzerinde yıkıcı etkileri olabilecek insanlar olarak görülüyordu. İtalyan çocuk felcinin görülme sıklığı; salgının öldürücülüğü ve kurbanlarının genç oluşu sebebiyle zaten sarsılmış olan bir halkın hayal gücü üzerinde büyük bir etki yarattı" (Kraut, 2010).

1918 ve 1919'da milyonları öldüren H1N1 virüsü, coğrafi olarak doğru yerle ilişkilendirilmekten ziyade siyasi kolaylık nedeniyle 'İspanyol virüsü' adıyla anıldı. 1. Dünya Savaşı sırasında savaşan devletler, savaş güçlerinin moralini bozabilecek bir virüsle ilgili tartışmaları engellemek istiyorlardı. Savaş sırasında tarafsız olan İspanya, virüsle ilgili haberleri sansürlemedi ya da engellemedi. ABC Gazetesi, Madrid'de bir salgın meydana geldiğini bildirdiğinde, virüsten İspanya'nın sorumlu olduğu yönünde bir yanlışlama yaratıldı (Trilla & Daer, 2008).

¹ Virüsün çıkış yeri ile ilgili tartışmalar konusunda bkz. (Bryner, 2020).

Siyasi amaçlarla körüklenen salgın suçlamaları konusunda geçen yüzyılda da dikkate değer örnekler görüldü. 1985 yılında, Sovyet Yazarlar Birliğinin resmi dergisi Literaturnaya Gazeta'da, Edinilmiş Bağışıklık Eksikliği Sendromu'nun (AIDS) Georgia - Atlanta'daki Hastalık Kontrol Merkezleri ile işbirliği içinde, Maryland'deki Fort Detrick Üssü'nde yürütülen bir biyolojik çalışmanın ürünü olduğunu iddia eden makaleler yayımlandı (Elkin & Gilman, 1988: 361; Seale, 1986). Resmi yayın kuruluşu Pravda'nın siyasi karikatürçüsü D. Agaeva, kinayeli bir dille suçlama ve varsayımlara bugün hâlâ örnek teşkil edebilecek imgelerden ilham aldı. Çiziminde uğursuz görümlü bir bilim insanı, AIDS virüsü ile doldurulmuş bir test tüpünü, gamalı haç taşıyan ABD'li bir generale veriyordu. Birçok ölü de toplama kampı kurbanları olarak resmediliyordu (Elkin & Gilman, 1988: 361).

(China Daily, 2020)

Yakın zamanlarda, aynı suçlamalar –özellikle Ebola ile birlikte– kültürlerle, alışkanlıklara ve davranışlara da yöneltilmiştir. Bir teze göre, böyle bir hastalıktan muzdarip olan halklar aynı zamanda siyasi ve epidemiyolojik anlamda da

yargılanıyorlar ve “güç ilişkilerini” görmezden gelen değerlendirmeler, “sömürge dönemine benzer küresel sağlık eşitsizliklerinin etkin şekilde yeniden üretilmesi ve dolayısıyla meşrulaştırılmasını” sağlıyor (Richardson, McGinnis & Frankfurter, 2019: 1).

Suçlamaların Çerçevesi

Yeni koronavirüs de birilerini suçlama konusundaki sözcük oyunlarından kurtulamamıştır. Avustralyalı Senatör Malcolm Roberts, virüsün nedeniyle ilgili olarak konuya şöyle bir giriş yapıyor: “Çin, dünyaya COVID-19’u saldığı için tazminat ödemeli midir?” (Roberts, 2020). Yanıt sorunun içinde saklı; kasıt, suç ve zayıf varmış gibi kabul ediliyor. Hukuk örtüsünün altına saklanarak, jeopolitiğin hizmetinde olacak şekilde, karmaşık doğal bir olayın kaynağı olarak insanın doğa üzerindeki etkisi gösteriliyor. Küresel sağlık uzmanı David Fidler’e göre, “Çin’in, COVID-19’un sonuçları ile ilgili sorumluluğu hakkındaki dava, uluslararası hukuk ile ilgili olmaktan ziyade, ABD ile Çin arasındaki jeopolitik çekişmenin nasıl küresel salgın siyasetlerini şekillendirdiği ile ilgilidir” (Fidler, 2020). Tazminat, eski hale getirme ve cezalandırma taleplerini içeren yasal girişimler silsilesine bir girizgâh olarak, virüsün adı ABD’de ‘Çin virüsü’ oluvermiştir (Libby & Rank, 2020). Bu da Çin’den karşı atağın gelmesini tetiklemiş ve virüsün ABD tarafından yaratıldığı anlatısı, kendilerini Washington’un jeopolitik ajandasına yakın hissetmeyen ülkeler tarafından da benimsenmiştir (Aarabi, 2020). Çin Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Zhao Lijian, “Virüsün Wuhan’a ABD Ordusu tarafından getirilmiş olabileceği” suçlamasında bulundu (Lijian, 2020). Bu tür suçlamalar kök saldı; üstelik The Lancet gibi seçkin tıbbi yayın-

ların sergilediği duruşa ve "COVID-19'un doğal bir kaynağı olmadığını" öne süren komplo teorilerini mahkûm etmesine rağmen... (Calisher vd., 2020: 42; Bryner, 2020).

COVID-19 hakkında tasarlanan ve ardından yayılan komplo öyküleri, aynı zamanda küresel salgın ile ilgili bir 'şeytanlar listesi' yaratılmasına katkıda bulunarak, daha geniş kapsamlı suçlamalar için de güç kazanılmasını sağlamıştır.

COVID-19 hakkında tasarlanan ve ardından yayılan komplo öyküleri, aynı zamanda küresel salgın ile ilgili bir 'şeytanlar listesi' yaratılmasına katkıda bulunarak, daha geniş kapsamlı suçlamalar için de güç kazanılmasını sağlamıştır. Bu suçlama oyununun en önde gelen taraftarı ise ABD Başkanı Donald Trump oldu. Trump, 16 Mart tarihinde, Twitter hesabından "ABD'nin, Çin Virüsü'nden ciddi anlamda etkilenen hava taşımacılığı ve benzeri sanayileri destekleyeceği" ile ilgili bir paylaşımda bulundu (Trump, 2020). Virüsü neden ısrarla bu şekilde adlandırdığı sorulunca, lafını esirgemedi. "Çünkü Çinden geliyor. Bu yüzden öyle adlandırıyorum. Irkçı bir söylem filan değil. Her şeyi yerli yerine koymak istiyorum" (Fallows, 2020). ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo ise yerelleştirme ve belirginleştirme çabasıyla "Wuhan virüsü" tabirini tercih ediyor ve bu arada Çin Halk Cumhuriyeti'nin virüsü gizlediğinin altını çiziyor. "Mutlak gerçek şu ki; soruların yanıtlarını bilmiyoruz, çünkü Çin bu yanıtları bizimle paylaşmıyor. Bence bu bile birçok şeyi anlatıyor" (AP News Agency, 2020). Pompeo için virüsün kaynağı olduğu iddia edilen hayvan pazarının ve bir viroloji enstitüsünün birbirine yakınlığı da çok şey anlatıyor! Dürtüsellekle görevini kötüye kullanmanın

buluştuğu potansiyel komplocu bir dizi mesaj... "Wuhan Viroloji Enstitüsünün, hayvan pazarından yalnızca birkaç kilometre uzaklıkta olduğunu biliyoruz" (AP News Agency, 2020).

Pompeo, Nisan ayının sonlarına doğru, ABD Ulusal İstihbarat Direktörü Ofisi'nin aldığı tutumla çelişerek ve virüsün laboratuvarda üretildiği tezine dayanarak daha da büyük bir suçlama getirdi. "Şimdiye kadar, en iyi uzmanlar virüsün insan yapımı olduğunu düşünme eğiliminde. Ve bu noktada buna inanmamam için hiçbir sebep yok" (Pompeo, 2020). ABD İstihbarat Topluluğunun tutumu ise, ABD Ulusal İstihbarat Direktörü Ofisi'nin (Office of the Director of National Intelligence- ODNI) açıklamasında özetlendiği üzere oldukça farklı bir uzman değerlendirilmesine dayanıyordu. ABD İstihbarat Topluluğu, COVID-19'un coğrafi kökeninin Çin olduğunu kabul etmekle beraber virüsün "insan yapımı olmadığına veya genetiğinin değiştirilmiş olmadığına" dair "geniş bilimsel mutabakat" ile aynı kanıdaydı. ABD İstihbarat Topluluğu, "salgının; enfekte olan hayvanlarla temas yoluyla mı yoksa Wuhan'daki laboratuvarında olan bir kaza sonucunda mı başladığı" ile ilgili bilgileri ve istihbaratı "dikkatli bir şekilde" incelemeye devam edecekti (Office of the Director of National Intelligence, 2020).

Mart ayından beri, ABD siyaset kurumunun içinde, Çin'in sorumluluğu ile ilgili tartışmalarda, ülkenin kötülüğü ve hataları konusunda basmakalıp söylemler hâkim oldu. Pompeo, Çin'in kamu sağlığı sorunlarına neden olan olumsuz rolü için "eşi benzeri görülmemiş" dedi. Ülke seri bir hastalık bulaştırıcısıydı ve 'dünyaya hastalık yayma' konusundaki sicili göze çarpıyordu. Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki "laboratuvarlar standartların altında" çalışıyordu (Pompeo, 2020). Cumhuriyetçi stratejistler, seçim stratejilerinde de bu konulara usulünce eğildiler;

adaylarına yönelik hazırladıkları 17 Nisan tarihli bildirimlerinde, yeraltı dünyasındaki şiddete gönderme yaparak “Koronavirüs, binlerce hayata mal olan bir Çin ‘vur-kaç ve ardından örtbas et’ yöntemi” önermesini ortaya attılar (O’Donnell & Associates Strategic Communications, 2020: 17). Cumhuriyetçi adayların, üzerinde durmaları tavsiye edilen konuşma konularını içeren belgede, sözde sorumluluk konusundaki sayısız gösterge sıralanıyor. Tavsiye listesi, kötü davranışlara yönelik suçlamalar ile dolu. ABD-Çin çekişmesi kara bulutları topluyor, özellikle de ekonomik açıdan.

Çin’in “berbat biyo-güvenlik standartlarını ve yarasa virüsleriyle hızlı ve dikkatsiz bir biçimde oynama konusunda geçmişten gelen sabıka kaydını” önemsememesi, kapak konusu olacak öykülerin dağıtımına hazır olması, virüsle ilgili kanıtların imha edilmesi, Dünya Sağlık Örgütü’nün “virüsün kapsamıyla ilgili ölümcül iddialar konusunda Çin’in sözcüsü olarak hizmet etmesi”, “dünyanın en önemli tıbbi donanım ürünlerinin istiflenmesi” vb. (O’Donnell & Associates Strategic Communications, 2020: 17). Çinli yetkililer “harekete geçmeden önce bütün bir ay beklediler” ve bu sırada “potansiyel olarak virüs taşıyan 5 milyon insan” Wuhan’i terk etti. Bu sırada Çin, “bütün yedek kişisel koruyucu donanım stoklarını” satın alarak ve “Çin’de bulunan Amerikan şirketlerinin, çok önemli kişisel koruyucu donanımları ihraç etmesine izin vermeyecek” küresel önlemlerin alınmasına engel oldu.

Mart ayında, Missouri Cumhuriyetçi senatörü Josh Hawley ile New York temsilcisi Cumhuriyetçi Elise Stefanik, hem ABD Temsilciler Meclisi’ne hem de ABD Senatosu’na, COVID-19’un kökenleri ile ilgili “eksiksiz bir ulus-

lararası soruşturma” yapılmasını talep eden bir önerge sundular.² Suçlu zaten baştan belli olduğu için istenildiği kadar tartışılabilirdi. Önerge “Çin Halk Cumhuriyeti’nin COVID-19’un aciliyetini ve yayılımını saklama kararının, ABD’de ve diğer ülkelerde insan hayatına ve geçim kaynaklarına etki ettiğini, dolayısıyla bundan sorumlu tutulması gerektiğini” öne sürüyordu. Önergede, Çin’in egemenliğine kafa tutan bir tavırla, bu tür bir soruşturmanın ABD’nin ve “virüsten etkilenen diğer milletlerin” halk sağlığı yetkilileri tarafından yürütülmesi istenmektedir.

Egemenliğin Meşruiyetini Ortadan Kaldırmak

Küresel salgın üzerinden yürütülen hukuk harbinin en göze çarpan unsuru, Çin’in egemenliği konusundaki meşruiyetin hukuksal kaynağını ortadan kaldırma çabaları olmuştur. Amaç sadece, önceden belirlenmiş bir hedef olarak Çin’in suçunu saptamak üzere ülkeye soruşturma açmak değil, aynı zamanda teamül gereği Çin’in ABD mahkemelerinde sahip olduğu yargı bağımsızlığını da ortadan kaldırmaktır. Çeşitli yasa teklifleri, uluslararası hukukun egemen eşitlik ilkesini tanımamaya hizmet etmektedir. Egemen eşitlik ilkesi; askeri, ekonomik ve demografik gerçekler asimetrik olmasına rağmen, bütün devletlerin yargısal anlamda eşit olduğu önermesini kabul eder (Birleşmiş Milletler Anlaşması, Madde 2(1); Anson, 2016). Hukukçu Hans Kelsen, “Devletlerin eşitliği, sıklıkla, egemenliklerinin bir sonucu olarak açıklanır veya egemenlikleri eşit oldukları anlamına gelir.” diyor (Kelsen, 2000: 34). Bu ilke, BM Devletler Arasında Dostça İlişkiler ve İşbirliğine İlişkin Uluslararası Hukuk İlkeleri Konusundaki Bildirge ile daha

2 Çin Halk Cumhuriyeti’nin COVID-19’u ele alış şekli ve bunun ABD ve diğer ülke vatandaşları üzerindeki etkisi hakkında uluslararası soruşturma yapılmasını destekleyen ABD Senatosu önergesi (116. Meclis, 2. Oturum) için bkz: <https://www.hawley.senate.gov/sites/default/files/2020-03/Hawley-China-Coronavirus-Resolution.pdf>.

da geliştirilmiştir. “Bütün Devletler egemen eşitlikten yararlanırlar. Bütün Devletler, ekonomik, toplumsal, siyasal ya da başka nitelikteki farklara bağlı olmaksızın eşit haklara ve görevlere sahiptirler ve uluslararası toplumun eşit üyeleridirler.” (Birleşmiş Milletler, 1970).

Bu eşitliği kabul etmek, tartışmasız olarak, egemenliğin getirdiği yargı bağımsızlığı ilkesini de kabul etmektir ve bu ilke; bir devletin mahkemelerinde, başka bir devletin yetkilileri ile ilgili yasal işlem yapılmasının önüne geçer. 1894'te İngiltere'de Kraliçe'nin Yargıçlar Bölümü'nde (ÇN. *Yüksek Mahkeme*) görülen *Mighell - Johore Sultanı* (1984) davasında kaydedildiği üzere, bir egemen devlet asla dokunulmazlığından vazgeçemez, bunun tek istisnası, egemen devletin, mahkemenin “yazılı çağrısı üzerine yargılamada hazır bulunmayı” talep etmesidir. Egemen devletlerin yargı bağımsızlığı, ABD'de 1976 Yabancı Egemen Devletlerin Yargı Bağımsızlığı Yasası ile düzenlenmiştir (*Mighell v Sultan of Johore*, 1984). ABD Temyiz Mahkemesi'nin kararında belirtildiği üzere “Yasa, yabancı egemen devletleri, masraflar ve keşif giderleri dâhil olmak üzere yargılama yükünden muaf tutar.” (*Rubin v Islamic Republic of Iran*, 2011: 795).

ABD Kongresi; küresel salgından dolayı alınması gereken sorumluluk düşüncesi etrafında birleşerek, Yabancı Egemen Devletlerin Yargı Bağımsızlığı Yasası'nın esasına aykırı bir şekilde, hem soruşturma açmak hem de devlet kurumları ve vatandaşların dava açmalarının önündeki engelleri kaldırmak için uğraşmaktadır.

ABD Kongresi; küresel salgından dolayı alınması gereken sorumluluk düşüncesi etrafında birleşerek, Yabancı Egemen Devletlerin Yargı

Bağımsızlığı Yasası'nın esasına aykırı bir şekilde, hem soruşturma açmak hem de devlet kurumları ve vatandaşların dava açmalarının önündeki engelleri kaldırmak için uğraşmaktadır. Çin'in COVID-19 ile ilgili attığı adımlar, on yıllardır süregelen ve üzerinde uzlaşmış içtihat kapsamında değerlendirilmemiş, istisnai sayılmıştır. Egemen devletlerin yargı bağımsızlığı ilkesini sınırlandırma konusundaki ilhamı, Terörizm Destekçilerine Karşı Adalet Yasası'ndan almaktadırlar; bu yasa ABD topraklarında yapılan bir terör saldırısına destek olan haksız fiilleri sınırsızlaştırmıştır (ÇN. *Destek hangi ülke menşeli olursa olsun, ABD'ye yargılama yetkisi vermektedir*) (JASTA, 2016: section 3). Senatör Josh Hawley (Cumhuriyetçi/Missouri) ve Senatör Tom Cotton (Cumhuriyetçi/Arkansas), Yabancı Egemen Devletlerin Yargı Bağımsızlığı Yasası'nı sınırlandırmak için bu çok tartışmalı örneği takip etmişlerdir. Hawley'nin ABD Senatosu'na sunduğu COVID-19 mağdurları için Adalet Yasası, yabancı egemen devletlerin bağımsızlığını ortadan kaldırırken, bir yandan da “ifşacıları susturmak ve COVID-19 ile ilgili önemli bilgileri saklamak gibi sorumsuz eylemlerinden dolayı Çin Komünist Partisi'ne karşı dava açmak için bireysel başvuru hakkı” verecektir (Hawley, 2020). ABD Senatörü Cotton'un, Temsilciler Meclisi üyesi Dan Crenshaw (Cumhuriyetçi/Teksas) ile birlikte hazırladığı yasa tasarısı ise ideolojik açıdan net, ülkeye açıkça herhangi bir atıfta bulunmaktan kaçınıyor, bunun yerine siyasi yapıya saldırıyor. Yasa tasarısının özetinde “Bu yasa, Çin Komünist Partisi'ni Amerikalılara Hastalık Bulaştırmaktan Sorumlu Tutan 2020 Yasası olarak adlandırılabilir” denilmektedir (Cotton, 2020). Bu amaçla, Birleşik Devletler Kanunu, “uluslararası halk sağlığı aciliyeti ile ilgili bilgilerin kasıtlı olarak gizlenmesi veya tahrif edilmesi konusunda ve diğer amaçlarla yabancı bir devlete karşı”

bireysel başvuruyla hukuk davaları açılabilmesi için değiştirilecektir. Tasarı, yürütmenin bireysel davaları incelemesine de engel olmuyor. Buna göre, ABD Dışişleri Bakanı davayı izleyebilir, ancak bunun için ABD'nin "davalı yabancı devlet ya da herhangi bir başka davalı ile, böyle bir davalıya karşı arabuluculuk çerçevesinde iyi niyetli görüşmelerde bulunduğu tasdiklenmiş olması gerekiyor." (Cotton, 2020: 6).

Diğer yasa tasarıları daha saldırgan ve bol miktarda tazminat talep etme konusunda ısrarcıydı. Virüsün insan eliyle üretildiği tezini savunan Tennessee Senatörü Marsha Blackburn ise Yabancı Egemen Devletlerin Yargı Bağımsızlığı Yasasını değiştirerek, Yasa'ya "biyolojik silah kullanan yabancı devletler yargı bağımsızlığından yararlanamaz" ifadesinin eklenmesini önermiştir. Tasarısının adını ise, usule uygun olarak "Çin Kaynaklı Viral Enfeksiyon Hastalıklarını Durdurma 2020 Yasası" veya "COVID Etkisini Durdurma 2020 Yasası" koymuştur (Blackburn, 2020). Senatör Blackburn, muhafazakâr bir grup olan Turning Point USA Başkanı Charlie Kirk ile yaptığı röportajda, yasa tasarısının gerekçesini özetlemiş ve dikkat çekici bir tesadüfle, Çin'i "yeni şer eksen"nin parçası olmakla suçlamıştır. Sebebi ve suçluyu tespit etmek hiç de zor olmamıştır. "COVID virüsüne neden olduklarını biliyoruz. Bunu da, neler olduğu konusunda yalan söyleyerek ve bilgi saklayarak yaptılar. Şeffaf davranmadılar. Üzerinde çalışmamız için bize viral numune vermediler." Ve bunun ardından konudan konuya atlıyor: üstünü örtme güdüsü, virüsü tasarlamak, dikkatsizlik vb. "Büyük olasılıkla laboratuvarlarının birinde başladı. Bu laboratuvarlarla ilgili endişelerin 2014 yılından beri söz konusu olduğu dillendirilince, şimdi Çin, 'Hayır, bizden biri değildi' demeye çalışıyor" (Martin, 2020).

Küresel Salgınla İlgili Hukuk Harbi Davaları

Birçok ülkede yasal organlar yoluyla Çin'den tazminat talep etme düşüncesi yayılmaktadır. İtalyalı sosyolog Massimo Introvigne'nin vurguladığı gibi, "tüm bunlar sona erdiğinde hatta sona ermeden önce Çin Komünist Partisi, kuvvetli askeri gücünün durduramayacağı bir düşman, yani saldırgan Batılı avukatlar tarafından saldırıya uğrayabilir" (Introvigne, 2020). Bu girişimler, gelir kaybının tazmini talebiyle küçük, bireysel davalardan, Çin Halk Cumhuriyeti'ne ve onun farklı kurumlarına karşı devlet onaylı davalara kadar çeşitli boyutlardadır. İtalya'da Dolomit Dağları'ndaki bir kayak merkezi oteli, Çin Halk Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı'ndan, özellikle Alp Disiplini Dünya Kupası için tamamen rezerve edildiği 18-22 Mart döneminde karşı karşıya kaldıkları ticari kazanç kaybı nedeniyle tazminat talep eden dilekçesini Belluno mahkemesine sundu (Oggi Treviso, 2020). Otelin avukatı Marco Vignola'nın ifadesiyle, "Erken ve ani kapanma, tüm personelin görevden alınması ve tedarikçilerle yapılan sözleşmelerin iptal edilmesi de dâhil olmak üzere feci sonuçlara yol açtı" (Bowcott & Giffrida, 2020).

ABD'de de Çin Halk Cumhuriyeti ve kurumlarına karşı bir dizi yasal adım atıldı. Birkaç ay içinde, ABD federal mahkemelerinde altı dava açıldı. Dava açanlar, bireysel işletme sahiplerinden savcılara kadar geniş bir yelpazededir (*Bella Vista LLC v The People's Republic of China vd.*, 2020; *Logan Alters, vd. v People's Republic of China, vd.*, 2020). Bunların hepsi, mevcut ABD Kongresi'nin zayıflatmak için gösterdiği çabalara rağmen varlığını sürdüren 'egemen devletlerin yargı bağımsızlığının' heybetli engelini kaldırmayı hedefliyor. Hepsi, bir dereceye kadar, "Çin, COVID-19 karşısında görevini kötüye kullandığı için böyle koruyucu bir haktan faydalanamaz" bahanesini öne sürüyor (Carter, 2020).

Bu vakalardan birkaçı, davayı kazanma olasılığından dolayı değil, ancak virüs konusunda Çin'in suçlu oluşunu vurgulayan varsayım nedeniyle konuşulmaya değer.

Bu vakalardan birkaçı, davayı kazanma olasılığından dolayı değil, ancak virüs konusunda Çin'in suçlu oluşunu vurgulayan varsayım nedeniyle konuşulmaya değer. Davaların genel amaçları da işin doğası gereği sarsıcı ve bu nedenle, hukuk harbi pratiği için kusursuz bir örnek teşkil ediyor. Amaç; ABD'li vatandaşları küresel salgından kaynaklanan zararları konusunda yabancı devletleri dava edecek bir konuma oturatarak, siyasi temsilcileri egemenlerin yargı bağımsızlığının kapsamını azaltmaya ve sınırlandırmaya teşvik etmek (Johnson, 2020).

Mart ayında, Güney Florida Eyaleti için ABD Bölge Mahkemesi'ne "Koronavirus küresel salgınının yol açtığı zararlar nedeniyle" toplu dava açmak üzere şikâyet dilekçesi sunuldu (Logan Alters, *vd. v China, vd.*, 2020). Suçlama, Çin'in ve çeşitli devlet kuruluşlarının "COVID-19'un tehlikeli olduğunu ve bir küresel salgına neden olabileceğini bildiklerini ancak yavaş hareket ettikleri, başlarını kuma gömdükleri ve/veya ekonomik çıkarları için üstünü örttükleri" yönündeydi. Bu tutum, "hesaplanamayan zarara" ve yaralanmaya neden olmuştu ve "kişisel yaralanmalara, ölümlere ve diğer zararlara neden olmaya devam edecekti." Florida toplu davası; ticari faaliyetler, ölüm ve zararlarla ilgili bir istisna talep ederek egemen yargı bağımsızlığı engelini ortadan kaldırmaya çalışıyor. Dava dilekçesinde, ölüm ve zararların "bu yabancı devletin veya bu yabancı devletin herhangi bir yetkilisinin ya da görevlisinin -memuriyeti kapsamında hareket

ederken- işlediği haksız fiilden veya ihmalden kaynaklandığı" belirtiliyor (Logan Alters, *vd. v China, vd.*, 2020).

Missouri eyaleti de durumdan vazife çıkararak, COVID-19'dan ve sonuçlarından Beijing'in ve Çin Komünist Partisi'nin sorumlu olması talebiyle federal mahkemeye başvurdu. Eyalet Başsavcısı Eric Schmitt tarafından hazırlanan dava dosyasındaki iddialar, "gizleme, delil karartma ve planlı olarak örtbas etme" yönündeki standart anlatıyı takip ediyor. "Çinli yetkililer, salgının ilk ortaya çıktığı kritik haftalarda kamuoyunu kandırdı, çok önemli bilgileri gizledi, ifşacıları tutukladı, sağlam kanıtlar karşısında virüsün insandan insana bulaştığını inkâr etti, önemli tıbbi araştırmaları yok etti, milyonlarca insanın virüse maruz kalmasına izin verdi ve hatta kişisel koruyucu donanımı istifledi ve böylelikle gereksiz ve önlenemez bir küresel salgına neden oldu" (The State of Missouri, 2020).

Egemenlerin yargı bağımsızlığını delmek için iki tane hiç de akla yatmayan istisnai duruma atıf yapıldı. Bunlardan ilki, Yabancı Egemen Devletlerin Yargı Bağımsızlığı Yasası'nda yer alan ve ABD'ye doğrudan etkisi olan bir "ticari etkinlik"teki yabancı devletlerin yargı bağımsızlığından faydalanamayacağı idi. İkincisi ise yalnızca baştan sona ABD topraklarında gerçekleşen haksız fiilleri konu alan ve bugüne kadar da bu dar anlamıyla yorumlanan "haksız sorumluluk konusundaki istisna" idi (In re Terrorist Attacks on Sept. 11, 2001, 2013: 117). İddianameye göre, Çin'in COVID-19 ile ilgili tutumu, "ABD'yi ve Missouri Eyaletini doğrudan etkileyecek ticari etkinlikler teşkil ediyordu ve bu etkinliklere; Wuhan ve Çin'de sağlık sistemi kapsamında faaliyet yürütmek, Wuhan Enstitüsü ve Çin Bilimler Akademisi'nde virüsle ilgili ticari araştırmalar yürütmek, geleneksel basın-yayın ve sosyal medya ortamlarını ticari kâr amacıyla kullan-

mak ve “COVID-19’a karşı mücadelede kullanılan kişisel koruyucu donanım gibi önemli tıbbi malzemeleri üretmek, satın almak ve ihraç etmek” dâhildi (The State of Missouri, 2020: 9-10). Çin’in yargı bağımsızlığını kaldırmak için Yabancı Egemen Devletlerin Yargı Bağımsızlığı Yasası’nda yer alan ve ticari olmayan, haksız fiillerle ilgili istisnai duruma atıf yaparak da, “ABD topraklarında yaralanma veya ölüm ya da mala zarar verilmesi veya malın kaybedilmesi konusunda bir yabancı devletten” tazminat talep ediliyordu (The State of Missouri, 2020: 10-11).

Çin’e ve Çinli çeşitli kuruluşlara dava açma kapsamında bu muafiyetlere atıfta bulunma yöntemi, bu eylemlerin özünde yatan hukuk harbini ve bu harbin unsurlarını anlamamızı sağlıyor. Böylelikle Çin, hem bir ekonomik rakip hem de haksız fiillerin faili, tehlikeli bir tehdit, otoriter ve görevini ihmâl eden bir güç olarak tasvir ediliyordu. Trump yönetiminin ticaret savaşı yaklaşımıyla örtüşecek şekilde, COVID-19’un üretim ve ticaretin bir ürünü olduğu sonucuna varıldı (Wong & Koty, 2020). Missouri Eyaleti’nin yasal girişiminde virüsün; evrim geçirerek Wuhan Deniz Ürünleri Pazarı’ndaki hayvanlardan insana geçtiği tezi kabul edilirken, aynı zamanda bir ticari etkinlik kapsamında virüs üzerinde çalışan Wuhan Viroloji Enstitüsü’nden yayıldığı hakkında yeni ortaya atılan teoriye de biraz yakınlık duyulmaktadır (The State of Missouri, 2020: 12). Virüs, küresel ekonomiyi ve iş hayatını etkileyen, tehlikeli ve yıkıcı bir ihracat kalemi haline gelmiştir; sanayi casusluğu ve sanal korsanlık kadar belirgin olmasa da bunlara yakın bir silah olarak görülmektedir.

Kurallara Dayalı Uluslararası Düzen ve Uluslararası Hukuk

Çin, Kurallara Dayalı Dünya Düzeni diye öne sürülen yapıya itiraz ettiği için defalarca tenkit

edildi, kınandı ve meydan okumalarla karşı karşıya kaldı (Chellaney, 2019). Malcolm Chalmers (ÇN: İngiltere RUSI düşünce kuruluşu başkan yardımcısı) “provokasyona” katıldı ve tek bir “kurallara dayalı uluslararası sistem” bulunmadığını öne sürdü (Chalmers, 2019). Böyle bir görüş, uluslararası sistemin bir dereceye kadar anarşiye eğilimli olduğu ve devletlerin uzlaşmaları ve fikir birliği sonucunda yumuşamış olduğu düşüncesiyle örtüşüyor. Böyle bir sistemde konulması gereken kurallar varsa, -Henry Kissinger’in dürüstçe ifade ettiği üzere- baskın güç tarafından “kendi değerlerine göre” konulur (Kissinger, 1994: 17). Diğerleri ise bu kaba çözümden çok, incelikli örnekleri tercih ediyorlar ve “büyük kuvvetlerin yönetimi” tarafından idare edilen küresel bir sistemin temelini oluşturan “tanımlama” normlarının varlığına atıfta bulunuyorlar. 19. yüzyıl Avrupa Uyumu (ÇN: Uluslararası Viyana Düzeni- 1815 Viyana Kongresi’nden I. Dünya Savaşı’na kadar geçen dönemde, Avrupa devletlerinin uluslararası arenada siyasi güçler dengesini gözeterek hareket etmelerini sağlayan uyum sistemi) bu yönde dikkate değer bir örnektir (Zala, 2017; McLaughlin, 2018). Sözel olarak dile getirilen Kurallara Dayalı Uluslararası Düzen, bu amaçla tek bir temel varsayımı esas alıyor: ABD üstünlüğünün devam etmesi.

COVID-19’a yanıt olarak sürdürülen küresel salgın siyaseti ve siyasi ustalık, Çin’in “kurallara dayalı sisteme” uymadığı eleştirilerini sürdürüyor ve bu iddialarla Çin’i uluslararası toplumda kanunları ihlâl eden bir kimlik olarak gösteriyor.

Bu tür bir üstünlük, Avustralya’nın 2016 Savunma Beyaz Kitabı (ÇN: ülkenin önümüzdeki yıllara dönük askeri stratejisini ortaya koyuyor)

gibi yayınlarda göz ardı edilme eğilimindedir ve bu tür “uluslararası kurallar” yalnızca “İkinci Dünya Savaşı’nın sonundan bu yana gelişen geniş bir uluslararası yönetim yapısı” olarak görülmektedir. Yayında, “Kurallara Dayalı Uluslararası Düzen”in, “artan bir baskı altına alındığı ve kırılabilirlik işaretleri gösterdiği” konusunda uyarılarda bulunuluyor (Australian Government Department of Defence, 2016: 45). (“Kurallara Dayalı Uluslararası Düzen”, kavram olarak belgede en az 48 kez kullanılıyor.) Bu kavram ayrıca, 2015’ten bu yana İngiliz siyasetinde de daha çok değer buluyor. İngiltere Hükümeti’nin 2015 yılı Stratejik Savunma ve Güvenlik Raporu, bu kavrama en az 27 kere atıfta bulunuyor. Oysa İngiltere, 2010 Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi’nde “kurallara dayalı bir uluslararası sistem” kavramına yalnızca iki kere atıfta bulunmuştu (HM Government, 2015; HM Government, 2010; Chalmers, 2019: 1).

Pikist

(Pikist, 2020)

COVID-19’a yanıt olarak sürdürülen küresel salgın siyaseti ve siyasi ustalık, Çin’in “kurallara dayalı sisteme” uymadığı eleştirileri-

ni sürdürüyor ve bu iddialarla Çin’i uluslararası toplumda kanunları ihlâl eden bir kimlik olarak gösteriyor. İngiltere’de, eski Başbakan Yardımcısı Damian Green liderliğindeki bazı kıdemli muhafazakâr siyasiler, Başbakan Boris Johnson’a bir mektup yazdılar ve mektupta, “Çin’in uluslararası anlaşmalara uymamasından dolayı Kurallara Dayalı Sisteme zarar verdiğinden” endişe duyduklarını belirttiler. İngiltere’nin Çin ile ilişkisinin doğasını koronavirüs sonrası yeniden gözden geçirmeye çağırdılar. Ve ayrıca “devletlerin olası tüm küresel salgınlarla ilgili tam bilgi sağlamasını zorunlu kılan, yasal olarak bağlayıcı uluslararası sağlık hizmetleri düzenlemelerinden” söz ettiler. Çin’in, bu düzenlemelere uymayarak, “hastalığın yayılmasına, dolayısıyla küresel sağlık ve ekonomi açısından olağanüstü ağır sonuçlara yol açmasına sebep olan” vahim bir ihmali olduğunu iddia ettiler (Holloway, 2020).

Bu tür düzenlemeler ilk olarak 1969 yılında kolera, veba, sarıhumma, çiçek hastalığı, tekrarlayan ateş ve tifüsü kontrol etmek için Dünya Sağlık Asamblesi (World Health Assembly- WHA) tarafından kabul edildi. 2005 yılındaki düzenlemede ise yeni bir alt tipin neden olduğu çiçek hastalığı, çocuk felci, SARS ve insan gribi (influenza) hastalıkları eklendi (World Health Organization, 2016). Uluslararası Sağlık Tüzüğü, devletlere sorumluluk yükleyerek, devletleri küresel sağlık krizlerini tespit etmek, izlemek, raporlamak ve bildirmek üzere, halk sağlığı altyapısını geliştirmeye, güçlendirmeye ve sürdürmeye zorunlu kılar. Bütün devletler, Uluslararası Halk Sağlığı Acil Durumu (PHEIC) ortaya çıktığında, ilk değerlendirilmeden itibaren 24 saat içinde kendi halk sağlığıyla ilgili tüm bilgi ve olayları Uluslararası Sağlık Tüzüğü (International Health Regulations- IHR) Ulusal Odak Noktası aracılığıyla Dünya Sağlık Örgütü’ne (DSÖ) bilgi vermekle yükümlüdür (WHO, 2016).

ABD Deniz Harp Okulu (USNWC) ve Stokton Uluslararası Hukuk Merkezi öğretim üyesi James Kraska, Uluslararası Sağlık Tüzüğü'nün 6. maddesini dikkat çekici bulduğunu belirtiyor. 2005 yılında yapılan değişikliğin ikinci ekinde özetlendiği üzere söz konusu hüküm; devletleri, kamu sağlığı ile ilgili acil durumlarda, DSÖ'ye ivedilikle, zamanında, doğru ve yeterli derecede ayrıntılı bilgi vermekle yükümlü kılıyor. Bilgilerin şeffaf bir şekilde 24 saat içinde sunulması ve riskler konusunda ortak bir değerlendirmenin yapılması gerekiyor. “Ancak Çin, Ocak ayı sonunda, DSÖ'den gelen küresel salgını araştırma desteği ile ilgili yinelenen teklifleri ve Şubat ayı başında ABD Hastalık Kontrolü ve Önleme Merkezi'nden(CDC) gelen teklifi, herhangi bir açıklama yapmaksızın reddetti” (Kraska, 2020). Kraska'ya (2020) göre, BM Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun Uluslararası Hukuka Aykırı Fiillerden Kaynaklanan Devletlerin Sorumluluğu 2001 Kanun Taslağı, bağlayıcı olmayan doğasına rağmen yine de yol gösterici (Uluslararası Hukuk Komisyonu, 2001). Bağlayıcı olmaması sorununun üstesinden gelmek için Kraska, söz konusu taslağın çok sayıda tarafın katkısıyla geliştirildiğini, bu sebeple uluslararası teamül hukuku tesis ettiğini ve böylece bütün devletler için bağlayıcı olduğunu ileri sürüyor. Yani “haksız fiiller”, “devlete isnat edilebilir” fiiller ve “uluslararası bir yükümlülüğün ihlali anlamına gelir”: Bu tür tavırlar -devletin merkezi hükümetinin yürütme, yasama veya yargı işlevlerinin bir eylemi olması halinde- devlete isnat edilebilir (Kraska, 2020).

Kraska gibi, Introvigne de tespiti çekinmeden yapıyor: Çin'in COVID-19'a karşı yanıtının ta kendisi; Beijing'in 2002 yılında SARS konusundaki tutumuna karşı ortaya çıkan halk sağlığı düzeninin ihlaliydi. “Aslında dünya bu temeli, Çin'i göz önünde bulundurarak attı.” Kullanılan

Küresel salgınla ilgili yanlış davranış konusunda tazminat talep etme gerekçeleri İngiliz çevrelerinde de destek bulmaya başladı.

bu dil, kasıtlı bir şekilde doğrudan Çin'i hedef alıyor ve hukuk tanımaz bir devlet olarak gösteriyor. Söz konusu “dünya”nın da DSÖ'nün Uluslararası Sağlık Tüzüğü'nü -beklendiği üzere- etraflıca düşünerek hazırladığını söylüyor. Yazıda aynı zamanda, BM Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun Uluslararası Hukuka Aykırı Fiillerden Kaynaklanan Devletlerin Sorumluluğu Kanun Taslağı'na da atıfta bulunuluyor. Introvigne'ye göre, Çin, “işlenilen uluslararası haksız fiilin neden olduğu zararın -eski hale getirme, tazminat ve kefaret yoluyla- tam olarak tazmin edilmesinin” temelini oluşturan yasalardan kaynaklanan yükümlülükleri ihlâl etmiştir (Uluslararası Hukuk Komisyonu, 2001: Madde 34; Introvigne, 2020). Yazıda, BM Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun Uluslararası Hukuka Aykırı Fiillerden Kaynaklanan Devletlerin Sorumluluğu Kanun Taslağı'nın 39. maddesine de atıfta bulunuluyor. Buna göre “Devlet veya gerçek ya da tüzel kişilerin uğradığı zararın tazmininde, işbu zararın meydana gelmesinde kasıtlı veya ihmali davranış ya da yükümlülüğü yerine getirmemenin etkisi dikkate alınır” (Introvigne, 2020). Kraska her ne kadar Çin'in tazminat ödemesi konusunda somut bir yasal temelin eksikliğini çekse de, Çin'i uluslararası toplumun dışında bırakma, ötekileştirme ve yabancılaştırılmayı öneriyor. Çin Halk Cumhuriyeti, milletlerarası nezaketten etkin bir şekilde uzaklaştırılmakta, ötekileştirilmektedir.

Küresel salgınla ilgili hukuka aykırı fiiller konusunda tazminat talep etme gerekçeleri İngiliz çevrelerinde de destek bulmaya başladı.

Merkezi İngiltere’de bulunan yeni muhafazakâr görüşlü Henry Jackson Cemiyeti (Henry Jackson Society) –başarılı yasal girişimlerin sorunlu olabileceğini kabul etmekle birlikte– ilgisini tamamen Çin Halk Cumhuriyeti’nin yükümlülükleri meselesine çevirerek, Çin’in yalnızca G7 ülkeleri için yol açtığı zarar bilançosunun yaklaşık 3.2 trilyon sterline (yaklaşık 26.6 trilyon Türk Lirası) ulaştığını belirtiyor (Henderson vd., 2020). Çin’in görevi kötüye kullandığını ve açık bir şekilde sorumlu olduğunu kabul eden Henry Jackson Cemiyeti (HJS), sürekli olarak “kurallara dayalı uluslararası sistemi” tekrarlıyor. Bu sistemi korumak ve “vergi mükelleflerini cezai sorumluluklardan korumak için dünya, uluslararası hukukun ihlali ve sonuçları konusunda Çin Halk Cumhuriyeti’ne karşı yasal yollara başvurmalıdır” (Henderson vd., 2020).

Kuruluşun sunduğu gerekçeler, Beijing’in uluslararası sağlık hükümleri karşısındaki umursamaz kayıtsızlığı veya ihmali üzerine kurulu. Henry Jackson Cemiyeti raporu, Çin’in uluslararası hukuktan doğan sorumluluklarını sağlam kazığa bağlamak için, Uluslararası Sağlık Sözleşmesi’nin yürürlüğe girdiği 19. yüzyıldan kalma uluslararası sağlık düzenlemelerinin normlarını öneriyor (Henderson vd., 2020: 23). Henry Jackson Cemiyeti –tıpkı Kraska gibi–, Dünya Sağlık Örgütü’nün görev ve yükümlülüklerini ana hatlarıyla çizen Uluslararası Sağlık Tüzüğü’ne (2005) ciddi atıfta bulunurken, aynı zamanda da “bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek” için üye devletlere bu görev ve yükümlülükleri iletiyor (Henderson vd., 2020: 23). Çin Halk Cumhuriyeti “zamanında, doğru ve ayrıntılı halk sağlığı bilgilerini rapor etmekle” yükümlüydü. Bu yükümlülüğü Aralık 2019 ve Ocak 2020 ayları boyunca yerine getiremedi. “Aslında, bunun en azından kasıtlı bir aldatmaca eylemi olduğu anlaşılıyor.” (Raporun yazarları, karar alma süreçlerinde, hatadan doğan ihmal,

kayıtsızlık nedeniyle zarara yol açma gibi ortak tarihi eğilimlerin önemini küçümsüyor.) Raporun merkezinde duygu olarak öfke var, çünkü Çin, virüsü zamanında tespit edip doğru bilgileri paylaşıyor, “hastalık Çin dışına çıkmazdı” (Henderson vd., 2020: 3). Bununla beraber, Çin’den gelen “yetersiz ve yanlış bilgiler”, İngiltere’nin etkili bir yanıt oluşturmasını köstekledi. DSÖ raporlarına güvendiler, ancak bu raporlar “hastalığa yakalanan herhangi bir sağlık çalışanı vakasının olmadığını” iddia eden hatalı Çin verilerinden faydalanarak hazırlanmıştı (Henderson vd., 2020: 19). Çin’in çok hassas bir dönemde bilgi saklayarak, yanlış olduğu muhtemel olan bilgileri vererek veya hiç bilgi vermeyerek DSÖ Başkanı’nun tarafsızlığını etkilemeye çalıştığı konusunda geliştirilen gerekçe de suçlamalara bir temel oluşturabilir (Sarkar, 2020).

Küresel salgınla ilgili hukuk harbi girişimleri, uluslararası hukukun ve milletlerarası nezaketin ana ilkesi olan egemen devletlerin yargı bağımsızlığı ilkesinin altını oyuyor.

Henry Jackson Cemiyeti; “Çin Komünist Partisi’nin temel teorik dergisi Quishi’de (‘Olguların Peşinde’)” özetlenen, Çin Devlet Başkanı Xi Jinping’in konuyla ilgili müdahalelerine dair zaman çizelgesini hatırlatıyor. Cemiyete göre, konuyu gizleme bağlamında nedenler ve sorumluluk Politbüro’nun kendisine uzanıyor. Rapora göre, Xi Jinping 3 Şubat 2020 tarihinde yaptığı konuşmada Ocak ayı başında “yeni Koronavirüs’ün önlenmesi ve kontrolü ile ilgili gereklilikler” hakkında yapılan açıklamaya atıfta bulunuyor (Henderson vd., 2020: 21).

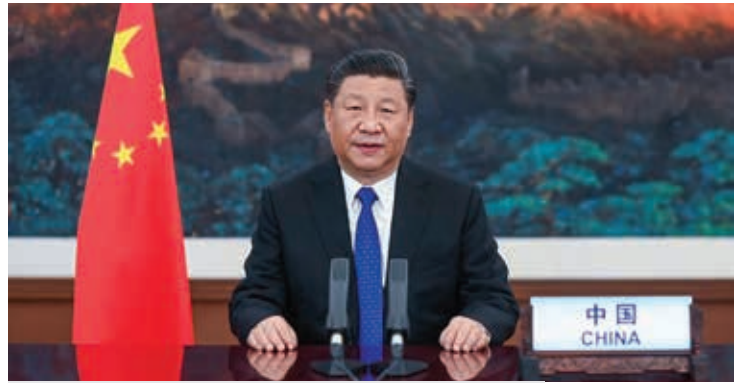
Mevcut uluslararası organların bu tür şikâyetleri dinlemesi konusunda fazla seçenek yok. Henry Jackson Cemiyeti, Uluslararası Sağlık

Tüzüğü'nü esas alarak herhangi bir anlaşmazlığı DSÖ'ye taşımanın “daha önce emsali görülmemiş” ancak mümkün olan bir uygulama olacağını itiraf ediyor. “Böylece, devletlerin COVID-19'un ele alınmasıyla ilgili şikâyetlerini dile getirebilmeleri için kolayca erişebilecekleri bir yol açılmış olacaktır” (Henderson vd., 2020: 24). DSÖ Anayasası'nın 75. maddesi de, Uluslararası Adalet Divanının dâhli konusunda olası bir yol açıyor. Buna göre, “Müzakere yoluyla veya Asamble tarafından halledilmemiş olan ve işbu Anayasa'nın uygulanması veya açıklanması ile ilgili herhangi bir soru veya tartışma, ilgili taraflar başka bir anlaşma yolu bulamadıkları takdirde, Mahkeme hükümlerine göre Uluslararası Adalet Divanına sevk edilir.” Bunun yanı sıra, tarafların anlaşmazlıkların çözümünde farklı yollar takip ederek, Uluslararası Adalet Divanını uyuşmazlığa dâhil etmesi de mümkün (Uluslararası Adalet Divanı, 2002). Dünya Sağlık Asamblesi, Uluslararası Adalet Divanındaki yargılama sürecinde uygun tartışma zemininin sağlanması koşulu ile devre dışı bırakılabilir. Ancak Uluslararası Kamu Hukuku uzmanı Peter Tzeng'in öne sürdüğü üzere, şikâyetçi devletler Çin'in eylemleri ile ilgili şikâyetlerini “DSÖ Anayasası'nın kapsamına giren konular” ile sınırlandırmak zorundadır (Tzeng, 2020).

Küresel Salgınla İlgili Hukuk Harbinin Tuzakları

Küresel salgınla ilgili yasal girişimlerle büyük bir şüphelik ortamı yaratılmıştır. Örneğin, Tufts Üniversitesi Fletcher Okulu'ndan Joel Trachtman'a göre, ticari etkinliklerle ilgili istisnayı kullanmak ‘aldatıcı’ idi (Johnson, 2020). Küresel bir salgınla baş etme konusunda devletin sözde başarısızlığını, ticari bir mesele olarak değerlendirmek çok zorlama bir yaklaşımdır. Konuyla

ilgili içtihatlar da, bahsedilen ekonomik hasarla ilişkili eylemin ABD topraklarında gerçekleştirildiğinin kanıtlanması gerektiğine işaret ediyor. Vanderbilt Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden Ingrid Weurth ise çok daha net bir şekilde ifade ediyor. “Haksız fiilin Missouri'de gerçekleşmiş olması gerekiyor, Çin'de veya Wuhan'da değil.” Bu zorluğu aşmanın tek yolu, haksız fiiller ve ticari istisnalar gibi başka özel durumlarda da yabancı egemen devletlerin yargı bağıışıklığını kaldıracak bir yasa çıkarmaktır (Johnson, 2020).

Çin Cumhurbaşkanı Xi Jinping, 73. Dünya Sağlık Asamblesi'nde (WHA) pandemi mücadelesinde küresel işbirliğinin öneminden bahsederken. (Xinhuanet, 2020)

Küresel salgınla ilgili hukuk harbi girişimleri, uluslararası hukukun ve milletlerarası nezaketin ana ilkesi olan egemen devletlerin yargı bağıışıklığı ilkesinin altını oyuyor ve aynı zamanda 11 Eylül saldırısı kurbanlarının ailelerinin dava açabilmeleri için çıkartılan Terörizm Destekçilerine Karşı Adalet Yasası ile ilgili tartışmaların tekrarlanmasına yol açıyor. Terörizm Destekçilerine Karşı Adalet Yasası; Yabancı Egemen Devletlerin Yargı Bağıışıklığı Yasası'nı ve Terörle Mücadele Yasası'nı değiştirerek, “11 Eylül saldırılarına destek verdiği iddia edilen Suudi Arabistan'a karşı dava açılmasına engel olan bu yasaların hukuki yapıları” etkin bir şekilde geçersiz kılmıştı (Daugirdas & Mortenson, 2017: 156). Beyaz Saray Basın Sekreteri Josh Earnest,

Terörizm Destekçilerine Karşı Adalet Yasası'na karşı ana itirazı şöyle dillendirmişti: “Egemenlerin yargı bağısıklığı, ABD'nin dünyanın her tarafından devletlerle yakın şekilde çalışma kabiliyetini koruyan bir ilke. Ve bu ilkedен uzaklaşmak; ABD'yi, vergi mükelleflerimizi, askerlerimizi ve diplomatlarımızı riske sokar” (Earnest, 2016).

ABD Başkanı Obama da, kendi açısından ısrarla, ABD Kongresi üyelerinin “devlet destekli terörizm ile mücadele etme yollarının” zaten mevcut olduğunu fark etmelerini sağlamaya çalışmıştı. İlgili davalar açılabilir, örneğin terörizmin sponsoru olduğu belirlenenlere karşı dava açılabilir. Terörizm Destekçilerine Karşı Adalet Yasası'nın temel dayanağını kabul etmek; Savunma Bakanlığı, ABD askerleri ve dışişleri ve istihbarat örgütlerinde aktif olarak çalışan yetkililer açısından “yıkıcı” sonuçlar getirebilir. “Terörle mücadele operasyonlarımızın ve her gün yaptığımız diğer eylemlerin, yabancı davacılar ve yabancı mahkemeler tarafından eleştirilmesinin önüne geçmek için ABD olarak bağısıklık ilkesine dayanıyoruz” (Obama, t.y.). Bu yasanın önemli bir sonucu olarak, ABD dış politikası ve güvenlik ile ilgili kararlar özelleşir ve artık Yürütme'nin kararları olmaktan çıkar, davacıların amaçlarına uygun bir hale gelir (Obama, 2016). Terörizm Destekçilerine Karşı Adalet Yasası, uluslararası ilişkilerde de karmaşaya yol açmıştır. Yakın çalıştığımız ortaklarımızı bile davalarla karşı karşıya bırakarak, “ortaklarımızla aramızda çatlaklar yaratmaya değil, güç birliği kurmaya çalıştığımız çok hassas bir zamanda, terörle mücadele girişimleri dâhil olmak üzere çok önemli güvenlik meselelerinde işbirliğimizi sınırladı” (Obama, 2016).

Yasa çıkarken bile şerh konuldu, Cumhuriyetçilerin Grup Başkanı Mitch McConnell (Kentucky), “istenmeyen sonuçlara” yol açabileceğini belirtti. (Başta yasanın çıkması için destek verdi ancak sonradan, Beyaz Saray'dan gelen belge-

leri yanlış değerlendirerek bu desteği verdiğini söyledi.) Ardından Temsilciler Meclisi Sözcüsü Paul Ryan (Cumhuriyetçi/Wisconsin), “denizaşırı görev yapan askerlerimizi her türlü yasal tuzaktan ve cezadan korumak için çalışmalıyız” dedi (Kim & Everett, 2016).

Küresel salgınla ilgili hukuk harbi yaklaşımına yapılan eleştirilerden en tedirgin edicisi, karşılıklı misillemeden doğacak risk konusudur. ABD yetkilileri, önüne gelen her şeyi yıkacak bir hukuk harbi manzarası ile karşı karşıyadır; yeni koronavirüs ile ilgili tehlikeleri ABD kamuoyuna anlatma konusunda özensiz davrananlar da dâhil... John Bellinger (*CFR üyesi*), “Kongre onayıyla Çin'e dava açılmasına izin vermek, Çin'in de ABD'ye veya ABD'nin Çin'deki yetkililerine, ‘COVID-19'u kasıtlı üretmek iddiasıyla’ dava açmaya izin vererek misilleme yapması ile sonuçlanabilir” uyarısında bulunuyor (Bellinger, 2020). Belfer Bilim ve Uluslararası İlişkiler Merkezi'nden Rachel Esplin Odell, Çinli yetkilileri hedef almanın getirdiği tehlikelerin altını daha da kalın çizgilerle çiziyor. “Eğer Çinli yetkililere yaptırım da bulunulursa, onlar da COVID-19 tehdidini ciddiye almayan, virüs hakkında yanlış tıbbi bilgiler paylaşan veya virüsün kökeniyle ilgili yanlış teoriler yayan ABD yetkilileri hakkında, örneğin ABD Başkanı, Başkan Yardımcısı, çok sayıda vali ve Kongre üyesi (Senator Cotton dâhil) hakkında hızlı bir misilleme yapmak isteyeceklerdir” (Odell, 2020).

Odell ayrıca, Introvigne ve Kraska'nın heyecanlı bir şekilde ileriye götürdüğü gibi, kamu sağlığı konusunda devlet sorumluluğu ile ilgili taslak maddeleri (ÇN: *BM Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun 2001 yılında kabul ettiği "Uluslararası Hukuka Aykırı Fiilerden Kaynaklanan Devletlerin Sorumluluğu Kanun Taslağı"* kastediliyor) kullanmanın ‘biraz hainlikten’ fazlası olduğunu belirtiyor. Salgın hastalıklar, gözlemlenmesi ve takip edilmesi zor, başa çıkılmaz

bir hale gelebilir. Sağlıkla ilgili uluslararası çabalar, uluslararası hukuku ihlâl eden bir devletin “neden olduğu hasarı tam olarak tazmin etmesi gerekliliğini” kabul eden teamül kapsamına girmemektedir. BM Uluslararası Hukuk Komisyonu tasarıya yoruma muhtaç bir madde eklemiştir. Buna göre, tazminat kasten işlenen haksız fiil sonrası meydana gelen tüm sonuçlar için değil, yalnızca doğrudan haksız fiilin sonucu olarak nitelendirilebilecek zarar için söz konusu olacaktır (Uluslararası Hukuk Komisyonu, 2001: 92).

Çinli yetkililer; kurallara dayalı sistem tartışmaları ve hukuk harbi davaları etrafındaki mevzilenmeyi ve sağlıkla ilgili bu anlatıları ‘güç eşitsizliklerini sürdürme girişimi’ olarak görüyor ve buna bağlı olarak, tarihteki saldırı örnekleri üzerinde tekrar düşünmeye yöneliyorlar. Tazminat ile ilgili tartışmaları, tarihsel bağlamdan yani Aşağılanma Yüzyılı ve Afyon Savaşları boyunca Çin’e zorla kabul ettirilen aşağılanmadan koparmak da zordur. *The Economist* (2017) yılında, çok sayıda takipçiye ulaşan Twitter paylaşımında “İngiltere ve Çin birbirini uyuşturucu dumanının arasından görüyor” diyor ve devam ediyor: “Harika, çok güzel, siz de bize Afyon Savaşları konusunda tazminat ödeyin” (Shumei, 2020). Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, Britanya İmparatorluğu’nun son karakolu olan Hong Kong’da, bir devleti güçten düşüren zehirli mirasa atıfta bulundu. “Çin, Afyon Savaşı’ndan sonra defalarca, kendisinden küçük ve daha az nüfusa sahip ülkeler tarafından yenilgiye uğratıldı” (Connor, 2017). Çin Halk Cumhuriyeti’nin kordiplomatiği şu anki gözlemlerinde, buna benzer düşünceleri yeniden hatırlıyor. Çin’in Londra Büyükelçisi Liu Xiaoming, bu yasal girişimlerin, 19. yüzyıl boyunca sürdürülen Avrupa sömürge savaşlarını anımsattığını düşünüyor. “Bazı siya-

setçiler, bazı kişiler dünyanın polisi rolünü üstlenmek istiyor, ancak şu anda gambot (silahlı gemi) diplomasisi döneminde değiliz ve Çin toplumunun yarı-sömürge, yarı-feodal olduğu dönemde de değiliz” (Bowcott & Giffrida, 2020).

Sonuç

Fort Detrick Üssü’nden Wuhan’a, Kara Ölüm (Veba) dönemindeki Floransalı fahişelerden Kongo Demokratik Cumhuriyeti’ndeki Ebola kurbanlarına kadar ortak tema, suçlama ve zorla hesap verdirme olmuştur. Küresel salgınla ilgili Çin’i hedef alan hukuk harbi saldırısının altında, kamu sağlığını siyasetleştirilmiş bir araç olarak kullanma isteği yatmaktadır. Her ne kadar amacın Çin’i salgından sorumlu tutmak olduğu iddia edilse de, esas amaç Çin’i baskı altında tutmaktır. Bu tür bir sorumluluk ile ilgili mekanizma, evrensel olarak kabul edildiği ve meşruiyetini görüş birliğinden aldığı söylenen uluslararası hukuka dayanıyor. Yasal yollar ve organlar, geleneksel güç çekişmelerini sürdürmek için kullanılıyor.

Küresel salgın anlatısı konusundaki yaklaşım da, ortada bir kusur olduğu konusunda zemin oluşturmak için taşları döşüyor; en azından etkili bir söylem yaratıyor. Ho-fung Hung (2004), bunun “dar görüşlü” ve “küreselleşme karşıtı” bir üslup olduğunu söylüyor. Hung, SARS’la ilgili çalışması ve bu hastalıkla mücadele çabaları sonucunda, işbirliği içinde geliştirilecek küresel bir yanıtın, ulusal ve küreselleşme karşıtı bir yanıtın çok daha güçlü olacağı kanısına varıyor. Geçimsizlikten ziyade küresel işbirliği daha fazla tercih edilmelidir; güçlü küresel kurumlar zayıf olanlara kıyasla daha makbuldür (Hung, 2004: 19). Ancak küreselleşme karşıtları, COVID-19’a karşı tepkilerinde silah olarak küresel salgın üzerinden hukuk harbi yürütmeyi seçmişlerdir. 🌱

Kaynakça

- Aarabi, K. (2020, Mart 19). Iran knows who to blame for the virus: America and Israel. *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2020/03/19/iran-irgc-coronavirus-propaganda-blames-america-israel/> adresinden alındı.
- Anson, A. (2016). The concept of equality of states in international law. *GIMPA Law Review*, 2(1): 14-34.
- AP News Agency. (2020, Nisan 17). Trump, aides flirt with China lab coronavirus conspiracy theory.
- Australian Government Department of Defence (2016). *2016 Defence White Paper*, Canberra: Commonwealth of Australia.
- Bella Vista LLC v The People's Republic of China et al.* (2020, Nisan). US district court in the district of Nevada, Case No.: 2:20-cv-00574. <https://www.classaction.org/media/bella-vista-llc-v-the-peoples-republic-of-china-et-al.pdf> adresinden alındı.
- Bellinger, J. (2020, Nisan 24). Suing China over the coronavirus won't help: Here's what can work. *The Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/opinions/2020/04/23/suing-china-over-coronavirus-wont-help-heres-what-can-work/> adresinden alındı.
- Blackburn, M. (2020, Nisan). Stop China-originated viral infectious diseases act of 2020 bill. <https://www.blackburn.senate.gov/sites/default/files/2020-04/Blackburn-McSally%20Stop%20COVID%20Act.pdf> adresinden alındı.
- Bowcott, O. & Giffriada, A. (2020, Nisan 23). From an Italian hotel to a US state, coronavirus 'lawfare' takes off. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2020/apr/23/from-italian-hotel-to-us-state-coronavirus-lawfare-takes-hold> adresinden alındı.
- Bryner, J. (2020, Nisan). Wuhan lab says there's no way coronavirus originated there: Here's the science. *Live Science*. <https://www.livescience.com/coronavirus-wuhan-lab-complicated-origins.html> adresinden alındı.
- Calisher, C., et al. (2020, Mart 7). Statement in support of scientists, public health professionals, and medical professionals of China combatting COVID-19. *The Lancet*, 395: 42-3.
- Carter, S. L. (2020, Mart 25). No, China can't be sued over coronavirus. *Bloomberg*. <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2020-03-24/can-china-be-sued-over-the-coronavirus> adresinden alındı.
- Chellaney, B. (2019, Aralık 23). The illusion of a rules-based global order. *The Strategist*. <https://www.aspistrategist.org.au/the-illusion-of-a-rules-based-global-order/> adresinden alındı.
- Chalmers, M. (2019, Nisan). 'Which rules?' Why there is no single 'rules-based international system. Royal United Services Institute for Defence and Security Studies, RUSI Occasional Paper. https://rusi.org/sites/default/files/201905_op_which_rules_why_there_is_no_single_rules_based_international_system_web.pdf adresinden alındı.
- Connor, N. (2017, Temmuz 1). China's Xi Jinping recalls national 'humiliation' to Britain as he seeks to stir patriotism in Hong Kong. *The Telegraph*. <https://www.telegraph.co.uk/news/2017/07/01/chinas-xi-jinping-recalls-national-humiliation-britain-seeks/> adresinden alındı.
- Cotton, T. (2020). Holding the Chinese Community Party accountable for infection Americans act of 2020. [https://www.cotton.senate.gov/files/documents/Cotton-Crenshaw%20Bill%20to%20Hold%20China%20Accountable%20\(FINAL\).pdf](https://www.cotton.senate.gov/files/documents/Cotton-Crenshaw%20Bill%20to%20Hold%20China%20Accountable%20(FINAL).pdf) adresinden alındı.
- Daugirdas, K. & Mortenson, J. D. (2017). Congress overrides Obama's veto to pass justice against sponsors of terrorism act. *American Journal of International Law*, 111(1): 156-162.
- Earnest, J. (2016, Nisan 18). White House Press Release, Press briefing by Press Secretary Josh Earnest. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2016/04/18/press-briefing-press-secretary-josh-earnest-4182016> adresinden alındı.
- Elkin, D. & Gilman, S. L. (1988). Placing blame for devastating disease. *Social Research*, 55(3): 361-378.
- Fallows, J. (2020, Mart 18). 2020 Time capsule #5: The 'Chinese virus'. *The Atlantic*. <https://www.theatlantic.com/notes/2020/03/2020-time-capsule-5-the-chinese-virus/608260/> adresinden alındı.
- Fidler, D. (2020, Mart 27). COVID-19 and international law: Must China compensate countries for the Ddmage? *Just Security*. <https://www.justsecurity.org/69394/covid-19-and-international-law-must-china-compensate-countries-for-the-damage-international-health-regulations/> adresinden alındı.
- Gloppen, S. & Lera St Clair, A. (2012). Climate change lawfare. *Social Research, suppl. Special Issue; Human Rights and Global Economic Policy*, 79(4), 899-930.
- Hawley, J. (2020, Nisan 14.) Senator Hawley announces bill to hold Chinese Communist Party responsible for COVID-19. <https://www.hawley.senate.gov/senator-hawley-announces-bill-hold-chinese-communist-party-responsible-covid-19-pandemic> adresinden alındı.
- Henderson, M., Mendoza, A., Foxall, A., Rogers, R. & Armstrong, S. (2020). *Coronavirus compensation? Assessing China's potential culpability and avenues of*

- legal response*. London: Henry Jackson Society. <https://henryjacksonsociety.org/wp-content/uploads/2020/04/Coronavirus-Compensation.pdf> adresinden alındı.
- HM Government. (2010). *A strong Britain in an age of uncertainty: The national security strategy*, Cm 7953. London: The Stationary Office.
- HM Government. (2015) *The national security strategy and strategic defence and security review*, Cm 9161. London: The Stationary Office.
- Holloway, H. (2020, Nisan 5). Chinese takeaway. *The Sun*. <https://www.thesun.co.uk/news/11331570/china-owes-britain-351-billion-coronavirus-pandemic-court/> adresinden alındı.
- Hung, Ho-fung. (2004). The politics of SARS: Containing the perils of globalization by more globalization. *Asian Perspective* (Special Issue on Globalization and SARS in Chinese Societies), 28 (1): 19-44.
- In re Terrorist Attacks on Sept. 11, 2001* (2013). 714 F.3d 109 (2d. Cir.).
- International Court of Justice (Uluslararası Adalet Divanı). (2002). Case concerning armed activities on the territory of Congo. <https://www.icj-cij.org/en/case/116> adresinden alındı.
- International Law Commission (Uluslararası Hukuk Komisyonu). (2001, 23 Nisan-1 Haziran and 2 Temmuz-10 Ağustos). Report on the work of the fifty-third session, General Assembly, Official Records, Fifty-fifth Session, Supplement No. 10 (A/56/10), comprising "Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries" https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf adresinden alındı.
- Introvigne, M. (2020, Mayıs 8). Coronavirus: CCP beware, the lawyers are coming. *Bitter Winter: Magazine on Religious Liberty and Human Rights in China*. <https://bitterwinter.org/coronavirus-ccp-beware-the-lawyers-are-coming/> adresinden alındı.
- JASTA (*Justice Against Sponsors of Terrorism Act*) (2016). Pub. L. No. 114-222, 130 Stat. 852.
- Johnson, K. (2020, Nisan 24). Missouri opens up a new front against china in coronavirus blame game. *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2020/04/24/missouri-opens-up-a-new-front-against-china-in-coronavirus-blame-game/> adresinden alındı.
- Kim, S. M. & Burgess Everett, B. (2016, Eylül 26). McConnell: Saudi 9/11 law could have 'unintended ramifications'. *Politico*. <https://www.politico.com/story/2016/09/mitch-mcconnell-saudi-9-11-bill-228903> adresinden alındı.
- Kelsen, H. (2000). *Peace Through Law*, New Jersey: The Lawbook Exchange Ltd.
- Kissinger, H. (1994). *Diplomacy*, New York: Touchstone.
- Kraska, J. (2020, Mart 23.) China is legally responsible for COVID-19 damage and claims could be in the trillions. *War on the Rocks*. <https://warontherocks.com/2020/03/china-is-legally-responsible-for-covid-19-damage-and-claims-could-be-in-the-trillions/> adresinden alındı.
- Kraut, A. (2010) Immigration, ethnicity, and the pandemic. *Public Health Reports*, 125 (Suppl 3): 123-133.
- Libby, L. & Rank, L. (2020, Mart 21.) To Protect the future, hold China to account. *National Review*. <https://www.nationalreview.com/2020/03/coronavirus-pandemic-hold-china-accountable/#slide-1> adresinden alındı.
- Lijian, Z. (2020, Mart 13). Twitter. <https://twitter.com/zlj517/status/12381118988280668233> adresinden alındı.
- Liu, A. (2020, Nisan 20). Blaming China for coronavirus isn't just dangerous: It misses the point. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/apr/10/blaming-china-coronavirus-pandemic-capitalist-globalisation-scapegoat> adresinden alındı.
- Logan Alters, Marta Reyes, Lawrence Wood, Stephen Clyne and The Pitching Lab d/b/a TBT Training, et. al. v People's Republic of China, National Health Commission of the People's Republic of China, et al.* (2020, Mart 12). Case No. 1:20-cv-21108-UU, U.S. District Court for the Southern District of Florida. <https://images.law.com/contrib/content/uploads/documents/392/85094/Coronavirus-China-class-action.pdf> adresinden alındı.
- Martin, J. (2020, Nisan 17). China is part of the 'new axis of evil', must be held accountable for pandemic, Senator Blackburn says. *Newsweek*. <https://www.newsweek.com/china-part-new-axis-evil-must-held-accountable-pandemic-senator-blackburn-says-1498717> adresinden alındı.
- McLaughlin, R. (2018, Temmuz 26). Three Images of the rules-based order. *Australian Outlook -Australian Institute of International Affairs*. <http://www.internationalaffairs.org.au/australianoutlook/three-images-of-the-rules-based-order/> adresinden alındı.
- Mighell v Sultan of Johore* [1894] 1 QB 149.
- Obama, B. (2016, Eylül 23). White House Press Release, Veto Message from the President – S. 2040.
- Obama, B. (t.y.). Letter to Senator Harry Reid, Minority Leader, United States Senate. <https://docs.google.com/viewerng/viewer?url=http://big.assets>

- huffingtonpost.com/POTUSReidJASTA.pdf adresinden alındı.
- Odell, R. E. (2020, Nisan 9). Why retribution against China for coronavirus would harm America and the world. *War on the Rocks*. <https://warontherocks.com/2020/04/why-retribution-against-china-for-coronavirus-would-harm-america-and-the-world/> adresinden alındı.
- O'Donnell & Associates Strategic Communications (2020, Nisan 17). Corona big book, main messages. <https://static.politico.com/80/54/2f3219384e01833b0a0ddf95181c/coronavirus-big-book-4.17.20.pdf> adresinden alındı.
- Office of the Director of National Intelligence, (2020, Nisan 30). Intelligence community statement on origins of COVID-19, ODNI News Release No. 11-20. <https://www.dni.gov/index.php/newsroom/press-releases/item/21112-intelligence-community-statement-on-origins-of-covid-19> adresinden alındı.
- Oggi Treviso (2020, Nisan 21). Hotel di Cortina chiede I danni alla Cina: 'Ecco perché'. <https://www.oggitreviso.it/hotel-di-cortina-chiede-danni-alla-cina-ecco-perch%C3%A9-228628> adresinden alındı.
- Pompeo, M. Interview with Martha Raddatz, "This Week", ABC News, Transcript, May 3, 2020, <https://abcnews.go.com/Politics/week-transcript-20-mike-pompeo-gov-mike-dewine/story?id=70478442> adresinden alındı.
- Richardson, E. T., McGinnis, T. & Frankfurter, R. (2019). Ebola and the narrative of mistrust," *BMJ Global Health*, 4(6): 1-4.
- Roberts, M. (2020, Mart 31). Twitter. <https://twitter.com/MRobertsQLD/status/1244901180720865285> adresinden alındı.
- Rumbaut, R. D. (1997). The Great Pox: The French Disease in Renaissance Europe. *JAMA*, 278(5): 440.
- Rubin v Islamic Republic of Iran* (2011) 637 F.3d 783, 795 (7th Cir). <https://casetext.com/case/rubin-v-the-islamic-republic-of-iran> adresinden alındı.
- Sarkar, S. (2020, Nisan 2020). Liability of China for COVID19 outbreak, state responsibility, and jurisdictional challenges. *Modern Diplomacy*. <https://moderndiplomacy.eu/2020/04/13/liability-of-china-for-covid19-outbreak-state-responsibility-and-jurisdictional-challenges/> adresinden alındı.
- Seale, J. (1986). AIDS virus infection: A Soviet view of its origin. *Journal of the Royal Society of Medicine*, 79: 494-495.
- Shumei, L. (2020, Nisan 7.) Netizens mock UK politicians' move to seek COVID-19 compensation from China. *Global Times*. <https://www.globaltimes.cn/content/1184845.shtml> adresinden alındı.
- Slack, P. (1988). Responses to plague in early modern Europe: The implications for public health. *Social Research*, 55(3): 433-453.
- Sontag, S. (1989). *AIDS and Its Metaphors*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- The Economist*. (2017, Aralık 17). The Opium Wars still shape China's view of the West. <https://www.economist.com/christmas-specials/2017/12/19/the-opium-wars-still-shape-chinas-view-of-the-west> adresinden alındı.
- The State of Missouri, ex rel. Eric S. Schmitt v The People's Republic of China, the Communist Party of China and others* (2020, Nisan 21). https://ago.mo.gov/docs/default-source/press-releases/2019/prc-complaint.pdf?sfvrsn=86ae7ab_2 adresinden alındı.
- Trilla, A. G & Daer, C. (2008). The 1918 'Spanish Flu' in Spain. *Clinical Infectious Diseases*, 47(5): 668-673.
- Trump, D. (2020, Mart 16). Twitter. <https://twitter.com/realDonaldTrump/status/1239685852093169664> adresinden alındı.
- Tzeng, P. (2020, Nisan 2). Taking China to the international court of justice over COVID-19. *EJIL: Talk!* <https://www.ejiltalk.org/taking-china-to-the-international-court-of-justice-over-covid-19/> adresinden alındı.
- United Nations (Birleşmiş Milletler). (1945). *Charter of the United Nations*, 1 UNTS XVI.
- United Nations (Birleşmiş Milletler). (1970, Ekim 24). Declaration on Principles of International Law, Friendly Relations and Cooperation Among States in Accordance with the Charter of the United Nations (A/8082), Resolution No. 2625 (XXV).
- Werner, W. G. (2010). The Curious Career of Lawfare. *Case Western Reserve Journal of International Law* 43 (1-2), 61-72.
- Wong, D. & Koty, A. C. (2020, Mayıs 13). The US-China Trade War: A Timeline. *China Briefing*. <https://www.china-briefing.com/news/the-us-china-trade-war-a-timeline/> adresinden alındı.
- World Health Organization (WHO) (Dünya Sağlık Örgütü). (2016). *International Health Regulations (2005)* (Üçüncü baskı). Geneva: WHO.
- Zala, B. (2017). Great power management and ambiguous order in nineteenth-century international society. *Review of International Studies*, 43(2): 367-388.